

**НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ**

**РЕФЕРАТ О ЗАВРШЕНОЈ ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ
СТРУЧНЕ КОМИСИЈЕ ЗА ПРЕГЛЕД И ОЦЕНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

**ПАТЊА ЖЕНЕ У ЕУРИПИДОВИМ ТРАГЕДИЈАМА
ДОКТОРАНДА ЂУРЂИНЕ ШИЈАКОВИЋ**

На седници Наставно-научног већа Филозофског факултета Универзитета у Београду, одржаној 8. марта 2016. године, изабрани су чланови Стручне комисије за преглед и оцену докторске дисертације Ђурђине Шијаковић под насловом *Патња жене у Еурипидовим трагедијама*, који после читања дисертације и међусобног консултовања имају част да Већу поднесу следећи Реферат.

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Ђурђина Шијаковић рођена је 3. маја 1985. у Никшићу, где је завршила основну школу и гимназију. На Филозофском факултету Универзитета у Београду – Одељење за Класичне науке дипломирала је 2009. с просечном оценом 9,61. На истом Факултету и Одељењу уписала је докторске студије 2010. и положила све предвиђене испите с просечном оценом 10. Од 2010. запослена је у Етнографском институту САНУ у Београду прво као истраживач–приправник, а затим као истраживач–сарадник на пројектима: *Стратегије идентитета: савремена култура и религиозност* (бр. 177028) и *Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије. Израда мултимедијалног интернет портала „Појмовник српске културе“* (бр. 47016) које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије. Од 2013. води међународну сарадњу

Етнографског института. Учествовала је у више међународних научних скупова и објављивала научне радове у релевантним научним часописима.

Наставно-научно веће Филозофског факултета на седници одржаној 29.03.2012. године одобрило је Ђурђини Шијаковић тему докторске дисертације под називом *Патња жене у Еурипидовим трагедијама* (под бројем 05/4-02 бр. 348/1-X/16). Веће научних области друштвено-хуманистичких наука Универзитета у Београду на седници одржаној 15.05.2012. дало је сагласило се са избором теме за дисертацију (под бројем 02 бр. 06-17848/32-12). Након добијања сагласности Универзитета, Научно-наставно веће Филозофског факултета на седници одржаној 28.06.2012. потврдило је одобрење теме (под бројем 05/4-02 бр. 773/1-XIII/3).

Докторска дисертација Ђурђине Шијаковић састоји се од 262 странице, од чега су 233 странице текста и 28 страница литературе.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет докторске дисертације представља феномен патње женских ликова у Еурипидовим трагедијама. Патња је схваћена као универзално колико и јединствено и према томе крајње контекстуализовано, и у случају Еурипидових јунакиња родноспецифично животно искуство. Према томе, циљ ове дисертације јесте да се патња женских ликова у Еурипидовој трагедији испита као ситуационо питање и са свешћу о њеној конкретности.

Дисертација је замишљена и остварена тако да се, после уводног дела у којем се одређује оквир теме у погледу приступа, контекста, хипотезе и методологије, прелази на испитивање феномена драматизоване патње у спрези са другим феноменима и животним ситуацијама у осам Еурипидових трагедија кроз семантичку текстуалну анализу у друштвеноисторијском, антрополошком и културолошком контексту. У закључку се сумирају резултати ове анализе и скреће пажња на значај и актуелност ове теме.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

Основна претпоставка од које рад полази јесте да је патња универзално колико и јединствено тј. контекстуализовано животно искуство, и да патњу Еурипидових

јунакиња истовремено одликује универзализам и родна специфичност. Према томе, очекивало се да ће се показати да патња жена у Еурипидовим трагедијама настаје из широког опсега конкретних животних ситуација, те да ће се међусобна интерактивност и зависност феномена патње са другим феноменима показати као константа.

4. Кратак опис садржаја дисертације

На самом почетку докторске дисертације налази се сажетак (на српском и енглеском језику), после којег следи садржај.

Прво поглавље насловљено је као *Уводна разматрања: О атинском друштву и Еурипидовој трагедији као оквиру за егзистенцијалну анализу драматизоване патње жене* (стр. 1–25). У њему кандидаткиња најпре даје *Приступ теми*: фокусира се на основни појам патње и позиционира га у односу на појам обухваћен термином *πάθος* у оквиру позоришне уметности и уопште, дефинишући појмове патње и *πάθος*-а као појмове који нису идентични, али који међу заједничким карактеристикама као суштинску имају животност. Овде, на почетку дисертације, кандидаткиња успоставља став према питању патње као према једном егзистенцијалном питању. Кандидаткиња затим констатује да је у складу са грчком концептуализацијом жене управо жена отворена за искуство и исказивање патње, те да је посебно саосећање за жену, њену душу и емоције имао Еурипид, чији женски ликови пате тако да њихова патња црпи животност, реалност и конкретност из стварности са којом је трагедија у вези и којој трагедија припада. Уводно поглавље се наставља одељком *Жена у класичном атинском друштву* у којем се дају најважнији подаци о законском и друштвеном положају жене, о животу и концептуализацији жене у Атини V века, са сажетим прегледом литературе на ову тему. У одељку *Жена у Еурипидовој трагедији* даје се критички контекст значајан за дисертацију, а на тему доминантне улоге жене у атинској трагедији, нарочито Еурипидовој. Следи одељак *Полифонија феномена патње као хипотеза*, где се постулира основна претпоставка од које рад полази, а о којој је већ било речи. Наредни одељак *О методолошком приступу* детаљно одређује примењену методологију која би се у најкраћем могла описати као семантичка текстуална анализа са преводом одабраних одломака у друштвеноисторијском, антрополошком и културолошком контексту, а у сврху проучавања феномена патње у виду егзистенцијалне анализе искуства патње. У наставку се најављују поглавља, од којих ће свако бити посвећено посебној Еурипидовој трагедији (избор направљен у складу са квалификацијом драме као трагедије), и читање појединачних трагедија прати везу и однос патње са другим феноменима из животног контекста.

Друго поглавље насловљено је *Ἀπληστος χάρις υἱών*. *Тужење као обликовање женске патње у Прибјегаркама* (стр. 26–49). Како кандидаткиња показује, у првом плану ове драме јесте жена као мајка – наине, у својој најважнијој и незаменљивој биолошкој и друштвеној улози. Шијаковићева наглашава да је у овој драми жена као мајка представљена у својој старијој доби у којој се материнство изједначава са њеном женском суштином, будући примарно у односу на супружничку улогу и потенцијал за даље рађање. Прибегарски статус мајки у драми, једнако као и сам заплет драме, заснован је на праву, обавези и потреби живих да сахране и ожале своје најближе у контексту мита у којем су мајке тебанских јунака стављене у крајње болну животну ситуацију: доживеле су смрт својих синова, и не могу их чак ни сахранити. Кандидаткиња успешно показује да је Еурипид препознао трагички потенцијал у комбиновању елемената мита о повратку телâ Седморице и реалних крупних последица законодавства по учешће жена у погребном обреду. Еурипид је, како је примећено, овај потенцијал искористио тако што је створио ситуацију која се у другим изворима не помиње: мајкама се одузимају тела синова и брига о њима. Шијаковићева уочава да једино што мајкама у овој ситуацији преостаје јесте тужбалица, таква да надомешћује све остале активности око погребног обреда. Тужбалицу, притом, кандидаткиња дефинише као изграђен, артикулисан и емотивно формулисан одговор на смрт, који поседује позитиван, конструктиван, терапеутски, стваралачки и катарзичан потенцијал. Кандидаткиња затим нуди једно могуће читање епизоде самоубиства Евадне, удовице једне од јунака. Понуђена теза се занима на мишљењу да изостанак тужбалице и, уопште, учешћа у погребном обреду и оплакивању покојника може значити изостанак поменутог терапијског процеса. У складу са овом тезом, Евадна полази путем (само)уништења јер је одбила исцелитељски, конструктивни процес туговања и тужења.

Треће је поглавље насловљено *Једна женска одисеја у Андромахи*. *Све Андромахине куће и лутања* (стр. 50–72). Кандидаткиња полази од примедбе да је нормално стање женске традиционалне имобилности могло бити поремећено на два начина, оба непосредно условљена мушком активношћу: склапањем брака или услед рата. Обе животне ситуације, наине прилагођавање невесте на мужевљевој територији и преживљавање заробљенице у послератним условима, Шијаковићева дефинише као изнуђене селидбе које носе родноспецифичну димензију динамике живота. У фокусу трагедије анализиране у овом поглављу јесте Тројанка Андромаха, чије необичне и упадљиве многе селидбе кандидаткиња назива женском „одисејом“. Напореда са променама локације, мењао се и Андромахин друштвени статус, а у драмском времену она је жена, странкиња, робиња и прибегарка – према овоме, дефинисана је као другост наспрам атинског грађанина. У кандидаткињином читању драме питања легитимног потомства и продужења линије чине подлогу за

страдалништво Еурипидове Андромаче и за сукоб двеју жена, законите супруге Неоптолемове Хермионе која нема деце и Неоптолемове наложнице Андромаче која је Грку родила незаконито дете. Прогоњена Андромача напушта Неоптолема и према томе опет мења статус и боравиште, постајући пред претњом смрћу прибегарка крај Тетидиног олтара. Овде се инсистира на незамисливом положају страдалнице Андромаче, будући да је она и као робинја и као прибегарка у милости породице која има крв њеног мужа на рукама, и да јој је ропство претходно са слободом одузело све пријатељске и непријатељске односе који су је дотада везивали са другима. Андромача је, како то формулише кандидаткиња, постајући робинја престала да буде неко, тј. нечија φίλη / ἀθέρτης. Упркос томе, и одавде по мишљењу Шијаковићева извире Андромачино страдалништво, Андромача не може или не пристаје да се лиши свог јединог идентитета и тројанског мужа Хектора за којег су тај идентитет и њено целокупно постојање везани.

Четврто поглавље дисертације јесте *Βακχέϊος νόμος. Од мајчинске патње до диониске освете у Хекаби* (стр. 73–96). Кандидаткиња указује на Хекабину доминантну улогу страдалнице, мајке жртвоване Поликсене и убијеног Полидора, као на основну структуралну подршку комплексног драмског заплета трагедије *Хекаба* и наводи околности вишеструке социјалне инверзије у којима долази до женске освете као одговора на прекршаје богомданих закона. Кандидаткиња нас упознаје са схемом комада осмишљеном тако да води ка тренутку врхунца мајчинског бола: Хекаба склања покров мислећи да је испод њега Поликсенино мртво тело, а открива Полидоров леш; Хекабина патња према томе уједињује две приче (о Полидору и Поликсени) и тачка је у којој се акумулирају све тројанске несреће. У свом читању драме Шијаковићева прати многобројне алузије на диониски језик, мит и ритуалну праксу, и анализира диониски заплет, поделу и инверзију улога, при чему ће „диониско“ кулминирати у завршној сцени женске освете. Како је истакнуто, Хекаба наступа као остарела мајка, тако да евентуалне личне интересе надјачавају интереси њене деце. Кандидаткиња сматра да Хекаба тиме даје неку врсту кредибилишућег предзнака свом колективу којем припадају и младе мајке. Наиме, материнска патња даје кредибилитет и Хекаби и Тројанкама, тј. колективу који ће извршити страшну освету у мраку и полутајно. Кандидаткиња тумачи Поликсенину девичанску жртву коју је извела грчка војска као симбол насиља над женама, а Хекабину освету због убиства сина Полидора као симбол одговора на такво насиље и симбол субверзивне женске моћи. При томе, другост жене се у анализи кандидаткиње комбинује са варварском другошћу: наспрам грчке победничке војске стоји варварски колектив Тројанки, истовремено беспомоћних жртава и менада Хада, на челу са Хекабом, очајном мајком прибегарком и мајком диониском осветницом.

У петом поглављу под насловом *Κασάνδρα и σκότια υμφοετήρια. Χιμενεј за смрт* у Тројанкама (стр. 97–119) кандидаткиња анализира ратну трагедију *Тројанке* у контексту Еурипидовог драмског средства инверзије уобичајене животне епизоде. У комаду који би се, како се наводи, могао схватити као једна дуга тужбалица, поробљене тројанске жене пате и оплакују смрт и ропство, ипак пристајући на очекивану женску поратну судбину, дакле, на преживљавање. Шијаковићева наглашава да аполонска пророчица Касандра, коју победник Агамемнон бира као нову невесту (заправо наложницу), међутим, не тужи над новим животним околностима уз невољан пристанак, већ „слави брак“ са грчким краљем, профетски знајући да ће се та веза окончати њиховом заједничком смрћу у Грчкој. Наиме, тројанска принцеза у оваквој будућности и „браку“ види своју освету. Кандидаткиња тумачи и правда на први поглед непримерену свадбену песму у драми, коју Касандра себи пева сама, без сватова, и која према понуђеном читању у фокус ставља Касандрину суштинску усамљеност и њено специфично психолошко стање. Кандидаткиња с правом примећује да пародичност свадбене песме наглашава контраст између нормалних животних прилика (каква је прослава венчања) и оних које су задесиле Тројанке, и тако доприноси утиску о страдалништву поробљених жена. Затим се, уз констатацију да су овакво извртање ритуала и општа инверзија у Еурипидовој драми по правилу у вези са диониском атмосфером, скреће пажња на важну чињеницу да је оваква Касандра, дакле, аполонска пророчица са својом екстатичношћу, бакхичком надахнутошћу и бакхички осветничком гневу у потпуности Еурипидова иновација. Језик Касандрине свадбене песме кандидаткиња оцењује као сугестиван и богат вишеструком симболиком и амбигвитетима. Према датој текстуалној анализи, „опскурни брак“ из Касандрине свадбене песме одликује тмина која се односи на Агамемново насиље, на незаконитост овог односа, на таму смрти која их обоје чека, на саму Касандру и њен суморни живот.

Шесто поглавље, *Μεγαρίνο страдалништво у Хераклу. Αἰδώς и мајчинство* (стр. 120–143), бави се до сада углавном запостављаним ликом Мегаре у трагедији *Херакле*. Кандидаткиња уочава да ова прибегарка и незаштићена жена са ситном децом, дакле крајње угрожено биће, успоставља необичан однос са сопственом реалношћу. Наиме, Мегара, прибеглица Зевсовом олтару, пред смрћу којом породици у Херакловом одсуству прети породични крвник Лико, одбија да моли за милост и да преживљава мучно ишчекивање неминовне смрти, чак и да евентуално издејствује живот у изгону за своју децу. Према тумачењу кандидаткиње, њен прибегарски αἰδώς (тј. осећај стида, части и уопште свог положаја у одређеној ситуацији) у виду скрушености, понизности, молби и свести о инфериорности сасвим изостаје зарад једног знатнијег, важнијег осећаја αἰδώς као свести о томе ко су њен муж и њена породица. Како се даље тврди, уместо да прихвати нестабилни и несигурни тренутни

прибегарски статус о коме одлучује воља примаоца молбе, Мегара сама трајно разрешава ситуацију и бира достојанствену смрт. Будући да ће након накратко срећног обрта наступити пропаст (наиме, Херакле у лудилу од своје породице мисли да је противникова, те убија жену и децу), скреће се пажња на телесну испреплетаност жртава у епизоди извештаја Херакловог несрећног убиства сопствене породице. Кандидаткиња је тумачи у смислу суштинске недељивости и међузависности Мегаре и деце. Шијаковићева нас, дакле, детаљно упознаје са комплексним ликом у коме се, како је то формулисано, сусрећу женска врлина и мајчинство с једне, и породични понос и храброст као одраз мужевљевог узора, са друге стране.

Седмо поглавље носи назив *Κρῆβα ὀρεϊβασία* у Бакхама. *Τλήμων Ἀγαθή* и *Κιτερων* (стр. 144–168). У њему се анализира планински поход Кадмових кћери и осталих жена Тебе схваћен као удаљавање од нормативне структуре заједнице које се десило посредством Дионисовог „лудила“, наиме стања Дионисових посвећеница менада неопходно за њихове обредне активности које се одвијају у планини Китерон. Кандидаткиња сматра да Китерон функционише као место инверзије друштвених норми и простор другости, те дивља зона у којој су границе између човека и животиње (и човека и бога) замагљене, и затим као својеврсна „закулисна позорница“ насиља, у складу са укусом и правилом грчке трагедије о неприказивању крвопролића на сцени. Кандидаткиња затим испитује лик Агаве, несрећне мајке која у диониском лудилу у планини убија свог сина и тебанског владара Пентеја. Агавина менадска *ὀρεϊβασία*, дакле обредно пењање планином дефинише се као еквивалентно њеном напредовању ка сопственој пропасти, будући да несрећна мајка није благословена и сједињена са божанским трансом већ је, као и њене сестре и остале Тебанке, кажњена и сједињена са убилачком јарошћу. Кандидаткиња тим поводом детаљно анализира вишеслојност Еурипидовог језика: Агава је *τλήμων* тј. несмотрена, дрска, безобзирна, у смислу прекорачивања границе и чињења хибриса, а затим и последично *τλήμων*, дакле јадна, несрећна, вредна сажаљења. Агавин планински поход (*ὀρεϊβασία*) стога се тумачи као пут њеног лудила ка свом врхунцу који води пропасти и патњи. Истиче се да њена накнадна ресоцијализација, с повратком у Тебу и са повратком свести, траје кратко, будући да ће Агава бити заувек изгнана из тебанске и људске заједнице.

У осмом поглављу са насловом *Δύστροπος ἄρμονία*. (Де)конструкција женског тијела у Хиполиту (стр. 169–191) испитује се женско тело као носилац Федрине патње у драми *Χιπολιτ*. Кандидаткиња нас подсећа да, у грчкој концептуализацији жене, важну улогу игра свест о њеној телесности и (психо)соматској крхкости, те да је женско тело перципирано као крхкије и попустљивије и да је жена медицински

третирана као девијација у односу на норму коју представља мушкарац са својим телом. Анализирајући одабране одломке драме, кандидаткиња уочава да се женско биће у овој драми назива „изопаченим складом“, при чему су пажљиво одвојене и приказане физичка и мисаона дисонантност тако да да недостатак мудрости или мисаоне снаге жену карактерише баш као и порођајне муке схваћене као недостатак телесне снаге. Уочава се да су снажно наглашени материјална потрошност, пропадљивост и пролазност, неекономичност и неисплативост женског тела. Тако је Федрина телесност у *Хиполиту* схваћена као крта, пропадајућа, при чему тај опадајући процес тече упоредо са Федрином личном дезинтеграцијом, на коју је јунакиња осуђена божанским планом, упркос врлини и осећају стида који њен пад чине трагичним. Скреће се пажња на суптилне алузије на Крит и Федрину породичну историју, при чему се Крит тумачи као значењски комплексна метафора која представља све оно од чега се не може побећи. Такође се анализира Федрин избор начина да себи одузме живот и моћ њеног мртвог тела на сцени, које остаје да делује на актере и гледаоце, и да утиче на даљи ток радње. Кандидаткиња даје своју оцену да такво тело представља својеврсну поруку, ништа мање од писма са клеветом Хиполита које остаје у мртвој руци.

Девето поглавље *Патња и побуна самотнице у Медеји*. *Медеја нигде не припада* (стр. 192–225) бави се Еурипидовим ликом Колхићанке Медеје и њеном суштинском самоћом и изолованашћу. Кандидаткиња користи и развија већ успостављена тумачења по којима парадигматична жена преступница доноси своју страшну одлуку о убиству сопствене деце на основу споја рационалног и ирационалног, интелигенције и страсти. По њима су силе које растрзају осветницу родно подељене: сила која тражи чедоморство поникла је из мушког, херојског кодекса, а сила која се супротставља хотећи да сачува децу из женске и мајчинске суштине. Како је примећено, иако суштински матерински инстинкт губи битку против херојске воље, он представља један постојан и неразградив елемент који заувек елиминише могућност Медејиног нормалног људског постојања. Надаље се анализира вишезначна симболика Медејиних кобних дарова које шаље Јасоновој изабраници, и затим симболика Медејиног избора отрова за разрачунавање са душманима као типично варварског и женског оружја. Предмет анализе је и симболика мача којим Медеја убија децу, оружја за директно суочавање, које је, као и саму освету, изабрала мушка херојска сила у Медеји. Шијаковићева анализира Еурипидова решења за познате елементе мита као што су Медејино познавање чаролија и Медејино убиство брата, нудећи своја тумачења Еурипидове радикализације и адаптације мита (чак и ако је писац имао претходника у конструкцији чедоморства). Према овим тумачењима, трагедиограф поменуте елементе уграђује на такав начин да као резултат постигне да Медејино чедоморство

као дехуманизација парадоксално у први план стави њену патњу, дакле људско искуство које проистиче из најдубљег и најприроднијег људског осећања родитељства. Анализира се како две споменуте роднооријентисане моћне антагонистичке силе ломе јунакињу тако да је она све ближе губитку идентитета и све даље од људске друштвене и етичке структуре. Ако је Медеја до чина децоубиства, сматра кандидаткиња, била вишезначно сама и усамљена међу људима, убиством своје деце, тј. губитком човечности и кидањем последње везе са људима, Колхиђанка постаје још самља и у потпуности издвојена ван људске зоне.

Последње, десето поглавље је *Закључак* (стр. 226–232) у којем су резимирани приступ теми и основни увиди из целокупног рада подељени по поглављима. Овде се такође констатује значај, актуелност и перспектива дисертације као прилога разним научним областима као што су феноменологија патње, изучавање грчког језика и књижевности, антропологија класичне Грчке, друштвена и културна историја, историја приватног живота, историја уметности класичне Грчке, родне и женске студије, театрологија.

На самом крају рада дат је списак литературе (стр. 233–260) подељене на изворе на класичним језицима, мрежне странице, лексику и секундарну литературу на енглеском, француском и српском језику.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Резултат и научни допринос докторске дисертације очитују се у следећем:

Пре свега треба констатовати да је кандидаткиња успешно и исцрпно истражила и презентовала тему дисертације. Дисертацију одликују самосталан, систематски и оригиналан општи приступ, јасна хипотеза и вишестрана методологија. Кандидаткиња је из више углова обрадила многе важне аспекте феномена патње жена у Еурипидовој трагедији. Ово је посебно значајно када се има у виду чињеница да је у питању веома комплексна тематика која захтева стручност у више дисциплина (грчка филологија, антропологија, друштвена историја), као и чињеница да је ово прва свеобухватна студија о жени у Еурипидовој трагедији на српском језику.

Поред тога што је дисертација урађена квалитетно, како садржински тако и методолошки, њен допринос састоји се и у зрелом и избалансираном приступу обрађеној проблематици. Кандидаткиња је показала да одлично познаје богату литературу укључујући и ону новијег датума, коју није просто прихватила или

одбацила него се потрудила да је ваљано анализира и процени. Шијаковићева је такође показала да је способна за сопствену и веома аргументовану критику, дајући тако свој допринос научној критици.

Остварујући циљ дисертације, кандидаткиња је успешно показала да патња жена у Еурипидовој трагедији припада феномену патње као универзалног људског искуства, и на основу проучавања феномена патње презентовала актуелност и савременост Еурипидове драме, која потиче из њене свевремености.

6. Закључак

Докторска дисертација Ђурђине Шијаковић под насловом *Патња жене у Еурипидовим трагедијама* у свему је урађена према одобреној пријави и испуњава све формалне, садржинске и квалитативне услове постављене нормативним актима и академским обичајима Филозофског факултета и Универзитета у Београду. Дисертација је оригинално и самостално научно дело. Стога Комисија једногласно даје позитивну оцену и са задовољством констатује да овај рад испуњава научне нормативе докторске дисертације, те предлаже Наставно-научном већу Филозофског факултета Универзитета у Београду да одобри јавну одбрану овог рада.

У Београду, 10. марта 2016.

Чланови Стручне комисије за преглед и оцену дисертације:

1. _____

др **Гордан Маричић**, ванредни професор Филозофског факултета
Универзитета у Београду (ментор)

2. _____

др **Ненад Ристовић**, ванредни професор Филозофског факултета
Универзитета у Београду

3. _____

др **Душан Поповић**, доцент Филозофског факултета
Универзитета у Београду